

Z nepřátelské uniformy do národní armády? Nábor zajatců jako politický a etický problém zahraničního odboje*

Zdenko Maršálek

FROM ENEMY UNIFORMS TO THE NATIONAL ARMY? RECRUITMENT OF PRISONERS-OF-WAR AS A POLITICAL AND ETHICAL PROBLEM OF THE RESISTANCE-IN-EXILE

This paper draws attention to the range of legal, political and moral problems that the country's representation in exile had to face in connection with the search for human resources when building up military units. Though the issue of recruiting prisoners-of-war from enemy armed forces was resolved in the field of international law, the problems arising from the clash with the national and moral ideals of the resistance movement and with the need to build a propagandistic image of the resistance were much more burdensome.

KEYWORDS:

First World War; Czechoslovak resistance; army-in-exile; prisoners-of-war; national narrative

„Vybudování a doplňování těchto jednotek bylo nyní hlavním problémem vojenské správy. V té věci byla naše situace v zahraničí tentokrát zcela jiná než v minulé válce. Tehdy měli jsme v Rusku, v Itálii a Srbsku statisíce našich zajatců, z nichž jsme mohli snadno vybudovat své legie. Nyní však za hranicemi neměli jsme tolik svých příslušníků.“¹

ZAJATCI JAKO REKRUTAČNÍ ZDROJ EXILOVÉHO VOJSKA

V roce 1941 vydal tehdejší plukovník generálního štábu Oldřich Španiel shrnující publikaci o dosavadní historii československých zahraničních vojenských jednotek za druhé světové války.² V knize vedle mnoha jiných postřehů zaujme výše citovaná krátká charakteristika personální situace a organizačních možností exilového vojska v prvním období jeho existence. Těžko zjistit, zda uvedené srovnání jednotek v druhé světové válce s legiemi z let 1914–1918 sdíleli i ostatní vedoucí funkcionáři odboje, či zda se jednalo o osobní konstrukci plukovníka Španiela. Tatáž myšlenka se nicméně později objevila v několika dokumentech úřední povahy, jako například v hlášení plukovníka generálního štábu Heliodora Píky, velitele vojenské mise v Sovětském svazu. V době, kdy Píka svoje hlášení koncipoval, již zmíněnou Španielovu knihu měl k dis-

* Studie je jedním z výstupů projektu Grantové agentury ČR Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti, registrační číslo 18-11418S.

1 Oldřich ŠPANIEL, *Československá armáda druhého odboje*, Praha 1945, s. 39.

2 První vydání výše zmíněné knihy: Československá Národní rada v Americe, Chicago 1941.

pozici, a je proto možné či pravděpodobné, že ho inspirovala: „[...] podmínky byly a jsou zcela odlišné, respektive obrácené, než jak tomu bylo při tvoření našich legií v minulé válce. Tehdy jsme neměli ani stát, ani zastoupení, měli jsme však desetitisíce dobrovolců.“³

Vzhledem k datu vydání i skutečnosti, že autor byl jedním z vysoce postavených vojenských funkcionářů odboje,⁴ dočkala se Španielova kniha značné popularity, a ještě v roce 1945 vyšla ve velkém nákladu v nakladatelství Orbis. Pochopitelně pak ovlivnila celou řadu dalších autorů.⁵ Teze o zásadním rozdílu rekrutačních zdrojů prvního a druhého odboje se pak v průběhu doby stala jednou z konstant obrazu československých zahraničních jednotek za druhé světové války. Zatímco za typického legionáře prvního odboje platil přeběhlík z rakouského vojska, který se v zajetí ihned přihlásil do řad vznikajících československých jednotek, prototypem vojáka druhého odboje měl být Čech nebo Slovák, dobrovolník, který se krátce po okupaci rozhodl uprchnout za hranice a podílet se tam na vytvoření československých vojenských jednotek.⁶ Takových dobrovolníků se našlo několik tisíc a bezpochyby to byli právě oni, kdo na počátku války vytvořil organizační a velitelské základy všech čs. vojenských jednotek, ať již vznikaly v Polsku, ve Francii, na Středním východě či později v Sovětském svazu. Současně se tito „urputní“, jak je nazval plukovník Španiel,⁷ již během válečných let stali propagandistickým symbolem celého zahraničního odboje. Představovali důležitý stavební kámen celkového obrazu odboje jako celonárodního boje, jak byl tvořen za války a v následných desetiletích.⁸

Po dubnu 1941, kdy mocnosti Osy obsadily Balkán, se ale veškeré evakuační trasy z protektorátu prakticky uzavřely. Během dalších měsíců a let přesto exilová armáda početně rostla, avšak především díky jiným rekrutačním zdrojům, než byli dobro-

3 Vojenský ústřední archiv — Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA — VHA Praha), fond Čs. vojenská mise v SSSR, karton 36, sign. 272/1/36, Vyjádření plk. gšt. Heliodora Píky.

4 Oldřich Španiel (1894–1963), legionář, čs. generál, účastník 1. a 2. odboje. Od roku 1917 sloužil v ruských a francouzských legiích. Jako absolvent francouzské vojenské akademie a Válečné školy v Praze prošel v meziválečné době řadou velitelských, štábních, vojensko-pedagogických i diplomatických funkcí (mimo jiné byl vojenským přidělcem v Polsku). V roce 1939 odešel do Francie. Působil jako zmocněnec a vojenský přidělenec v USA. V letech 1944–1945 a 1945–1946 byl přednostou Vojenské kanceláře prezidenta republiky (dále jen VKPR), od dubna 1945 velitelem 1. čs. samostatné brigády v SSSR. V březnu 1945 byl jmenován generálem. Po uvolnění z pozice přednosty VKPR ve vysokých velitelských funkcích, po Únoru 1948 odsunut na místo velitele Vojenského historického ústavu a poté penzionován. VÚA — VHA Praha, sbírka Kvalifikačních listin vojenských osob, 1894, Oldřich Španiel.

5 Viz například Josef HODEK, *Útěk do druhého odboje*, Praha 1946, s. 55–56.

6 Propagandistický konstrukt „ideálního odbojáře“ viz Zdenko MARŠÁLEK — Petr HOFMAN, *Dunkerque 1944–1945. Ztráty Československé samostatné obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii*, Praha 2011, s. 5–6.

7 O. ŠPANIEL, *Československá armáda*, s. 25.

8 Je třeba zdůraznit, že heroizující pojetí odboje se prosadilo v prakticky všech evropských zemích okupovaných za války mocnostmi Osy. Srov. Pieter LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945–1965*, Cambridge 1999.

volníci z okupované vlasti. Co se celkové početní výtěžnosti jednotlivých zdrojů týče, šlo zejména o příslušníky krajaňských obcí, zvláště ve Francii a na Volyni, a o židovské exulanty v Palestině a Británii, méně pak o Čechoslováky pobývající v cizině na různých pracovních kontraktech. Jak ale prokázala celková personální sumarizace zahraničních jednotek,⁹ jedním z nejvydatnějších zdrojů přírůstků se stali vojáci přicházející „z druhé strany fronty“, tedy přeběhlíci a zajatci z nepřátelských armád, kteří začali ve větším měřítku vstupovat do exilových jednotek od druhé poloviny roku 1943.¹⁰ Kategorizace tohoto personálního zdroje kritériem předchozí příslušnosti k nepřátelské armádě umožní spojit zdánlivě odlišné osudy Čechoslováků, kteří před vstupem do exilového vojska sloužili ve slovenské, maďarské, německé, ale i rumunské armádě či ve vládním vojsku. Takto společně pojímaná skupina představuje výraznou část vojáků zahraničních jednotek jak na západní, tak i na východní frontě. Ohromný potenciál představené sumarizace pro proces demytizace obrazu zahraničního odboje lze ilustrovat na příkladu situace čs. jednotky v Sovětském svazu na počátku roku 1944, v okamžiku, kdy tato přečíslnila čs. formace v Británii a stala se tak početně nejvýznamnější částí celého exilového vojska. Z celkových 7 164 vojáků tehdy bylo až 2 828 zajatců a přeběhlíků (39,5 %). Bývalí vojáci nepřátelských armád společně s osobami propuštěnými ze sovětských gulagů (3 851 osob, 53,8 % celku) tvořili přes 93 % tehdejšího stavu (!).¹¹ Později význam zajatců pro výstavbu čs. jednotek v SSSR poněkud poklesl, současně se však zajatci a přeběhlíci stali nejvýznamnějším zdrojem doplňků pro exilové jednotky na Západě, kde do konce války nastoupily téměř tři tisícovky bývalých vojáků wehrmachtu, skoro šest stovek vládních vojáků a necelých dvě stě vojáků slovenské armády.¹² Z celkových deseti tisíc vojáků, kolik na konci války čítaly jednotky formované na Západě, tedy více než třetinu představovali právě muži „z druhé strany fronty“.

9 Ve Vojenském historickém archivu v Praze v letech 2005–2013 vznikala *Databáze příslušníků čs. vojenských jednotek za druhé světové války*. V rámci projektu, uvedeného v první poznámce tohoto textu, se díky digitalizaci dalších údajů, zjištěných v průběhu výzkumu, podařilo vytvořit zvláštní databázi bývalých zajatců, přijatých do čs. jednotek. Databáze bude po ukončení projektu přístupná k badatelským účelům. Případné širší zveřejnění je z důvodu ochrany osobních údajů možné jen ve velmi omezené míře (dále jen *Databáze*).

10 Rozbor významu přeběhlíků a zajatců z nepřátelských armád pro čs. exilové vojsko je jedním z podstatných témat projektu, uvedeného v první poznámce tohoto textu. Základní sumarizaci viz: Zdenko MARŠÁLEK, *Marginalization as a Means of the Artificial Shaping of Collective Memory: A Case Study of „Inconvenient“ Groups of Soldiers of the Czechoslovak Units-In-Exile 1939–1945*, in: Petr Bednařík — Helena Nosková — Blanka Soukupová (edd.), *Paměť — národ — menšiny — marginalizace — identity II*, Praha 2014, s. 111–118; krátké shrnutí viz: TÝŽ, „Česká“, nebo „československá“ armáda? *Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*, Praha 2017, s. 454–457. Dosud jedinou velkou prací, výslovně věnovanou tématu, zůstává tato diplomová práce: Jiří NEMINÁŘ, *Přijímání vojáků Wehrmachtu do československé zahraniční armády na Západě během 2. světové války*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2015.

11 VÚA — VHA Praha, fond Vojenská kancelář presidenta republiky, karton 12, čj. 170/taj./44.

12 Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda?, zvl. s. 247–248, 260–265.

SLUŽBA V NEPŘÁTELSKÉ ARMÁDĚ JAKO PRÁVNÍ, POLITICKÝ A ETICKÝ PROBLÉM

Od druhé poloviny roku 1943 tedy přestávala platit teze formulovaná plukovníkem Španielem na počátku války. Zajatci se naopak stávali jedním z nejpočetnějších zdrojů doplňků. Na rozdíl od legií však pro druhý odboj představovala otázka služby v nepřátelských armádách podstatně citelnější problém. Důvodů tohoto zásadního rozdílu lze nalézt vícero. V letech první světové války samostatný československý stát neexistoval, byl jen vytouženým a vzdáleným cílem politického vedení zahraničního odboje i prostých příslušníků legií. Již samotná přihláška do legií byla proto významným aktem, posilujícím legitimitu nejen zahraničního odboje jako takového, ale i myšlenky vzniku samostatného státu. O dvě desetiletí později činitelé druhého odboje znovu zápasili o uznání státní a národní svébytnosti, ovšem již z jiných základů — předchozí dvacetiletí existence republiky zde stálo nejen jako faktický a ideový, ale i právní faktor. Zásadní význam pro vojsko a speciálně pro dobrovolníky z řad zajatců měla i základní strategie exilu, jak se postupně vytvořila pod vedením Edvarda Beneše. Teorie právní kontinuity ve svém důsledku stavěla otázku služby československých občanů v nepřátelském vojsku do ostrého kontrastu se zněním příslušných branných předpisů a zákonů. Pokud exilové orgány trvaly na právní kontinuitě předmnichovské republiky, z hlediska právní teorie bylo možné službu v nepřátelské armádě považovat za vojenskou zradu.¹³ Exilové orgány však ve své pozici raději hledaly argumenty pro pardonování dotyčných osob a vyjadřovaly pochopení pro jejich těžkou situaci. Co nejmenší publicita tohoto zjevného ústupu od striktních zásad právní kontinuity byla ovšem žádoucí.

Právní problematika náboru zajatců měla i svůj rozměr mezinárodní. Jednou z podstatných otázek se v tomto ohledu stala státní příslušnost zajatců. Většina z nich totiž pocházela z Těšínska.¹⁴ Region se nacházel v orbitu a na pomezí tří výrazně radikalizovaných národních center, vztah velké části jeho obyvatel k otázce národnostního vymezení však charakterizovala směs vlašnosti, dvojí nebo dokonce vícenásobné identity či identity ne-národní, v daném případě především regionální.¹⁵

¹³ V tomto ohledu hovořil příslušný zákon zcela jednoznačně: „[...] příslušník republiky, který za války koná službu v nepřátelském vojsku, trestá se za zločin těžkým žalářem od tří do pěti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od pěti do dvaceti let nebo na doživotí.“ Zákon č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky, § 6, čl. 1. Srov. též zákon č. 130/1936 Sb., jímž se mění a doplňuje zákon na ochranu republiky. Právně relevantní byla i otázka nedodržení ustanovení ohledně služby v cizích armádách obecně, zakotvená již v prvotním branném zákonu z roku 1920: „Povolení ke vstupu československých státních příslušníků do vojenských služeb cizího státu udílí president republiky Československé na návrh ministra národní obrany.“ Branný zákon republiky Československé č. 193/1920 Sb., § 6. Službu v různých armádách během druhé světové války nastoupil značný počet československých občanů, v případě armád spojeneckých se však situace běžně řešila povolením dodatečným.

¹⁴ Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda?, zvl. s. 266.

¹⁵ Otázku slezské identity řešil například projekt Grantové agentury ČR *Mentální mapa českého Slezska. Vědomí slezské identity obyvatelstva* (registrační číslo GA 403/98/0642, řešitel Tadeusz Siwek), v jehož rámci vzniklo vícero publikačních výstupů.

Kromě tlaků v meziválečném období na příklon k jednoznačné národní identitě navíc obyvatelům tohoto malého území během jediného roku 1938–1939 v rychlém sledu třikrát změnili státní příslušnost.¹⁶ Komplikovaný vývoj se odrazil i ve vleklém sporu o státní příslušnost zajatců z Těšínska mezi československou a polskou exilovou armádou. Náboroví důstojníci apelovali na jejich občanské povinnosti k tomu nebo onomu státu a neváhali ani zpochybňovat legitimitu druhé exilové vlády, respektive legitimitu jejich nároků na dané území.¹⁷

Zásadní otázka, zda je vůbec možné verbovat vojáky nepřátelských armád, naopak nezpůsobovala větší obtíže. Pokud tento nábor probíhal na základě dobrovolnosti, neodporoval haagským úmluvám o válečných zajatcích.¹⁸ Konkrétní právní otázky rekrutace zajatců do vlastních ozbrojených sil navíc řešily již precedenty československých a polských legií z první světové války. Přesto se exilové orgány právem obávaly případného postihu bývalých vojáků wehrmachtu, pokud by tito v československé uniformě padli do německého zajetí. Ještě větší nebezpečí hrozilo v takovém případě rodinným příslušníkům vojáků, neboť nacistická justice praktikovala zásady kolektivní odpovědnosti.¹⁹ Velká část rekrutovaných zajatců z tohoto důvodu využila možnost sloužit pod krycími jmény.

Kromě právních aspektů, které prostým vojákům často zůstávaly skryty, se podstatnou otázkou stal etický a mravní rozměr problematiky. Etablování a existence samostatného státu v relativně dlouhém dvacetiletém intervalu zakládaly věcné předpoklady pro otázku loajality nejen v právním chápání, ale i loajality ideové. Zvláště zde mohl vyvstat prostor k vzájemným rozmíškám uvnitř vojska. Zatímco zmínění „urputní“ bez ohledu na nebezpečí odcházeli za hranice již v letech 1939 či 1940 a od počátku tak projevili svoji loajalitu vůči myšlence samostatného státu a vůli podílet se na odboji (lhostejno, zda se ztotožňovali s teorií právní kontinuity, či se považovali za dobrovolníky bez přímých závazků k politickému vedení exilu), zajatci naopak byli původně ochotni (byť pod menším či větším tlakem) navléknout uniformu okupanta a po jistou dobu mu tak sloužit. Kompromis s okupantem či podřízení se jeho tlaku

16 Z rozsáhlé literatury o právním postavení obyvatelstva Těšínska po mnichovské dohodě například Mečislav BORÁK, *Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945*, in: Zdeněk Radvanovský (ed.), *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, XI, Ústí nad Labem 2006, s. 83–136.

17 Problematiku vydatně zpracoval zvl. Jiří FRIEDL, *Němečtí zajatci pocházející z Těšínska jako předmět sporu mezi polskou a československou exilovou vládou v Londýně — nástin problematiky*, in: Zlatica Zudová-Lešková (ed.), *Československá armáda 1939–1945 (plány a skutečnost)*. Příspěvky z mezinárodní konference 22.–23. října 2002, Praha 2003, s. 214–218; TÝŽ, „Slezané, bratři od Ostravice a Olzy!“ — *Spory o zajatce z Těšínska mezi ČSR a Polskem 1943–1945*, Slezský sborník 101, 2003, č. 2, s. 94–127; TÝŽ, *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie Siły Zbrojne) za druhé světové války*, Praha 2005, zvl. s. 318–350.

18 K problematice nejnověji Shane DARCY, *To Serve the Enemy. Informers, Collaborators, and the Laws of Armed Conflict*, Oxford 2019, zvl. s. 80–82.

19 K problematice zvl. Manfred MESSERSCHMIDT, *Die Wehrmachtjustiz 1933–1945*, Paderborn 2005; Maria FRITSCHKE, *Entziehungen. Österreichische Deserteure und Selbstverstümmel in der Deutschen Wehrmacht*, Wien — Köln — Weimar 2004.

ovšem dobrovolníci z „tvrdého jádra“ prvních vojáků exilových jednotek nepochybně nazírali jako jistý „prohřešek“.²⁰

Citlivou otázkou se z pohledu propagandy stal i regionální původ většiny zajatců. Utvářený obecný obraz zahraničního vojska prezentoval jeho příslušníky jako průřez a ilustrační vzor průměru českého (a slovenského) národa.²¹ Právě díky zajatcům, jejichž většina pocházela z Těšínska, ovšem na konci války podíl vojáků z malého území českého Slezska dosahoval třetiny celkového počtu.²² To ovšem uvedenému obrazu vůbec neodpovídalo, právě naopak — širší zveřejnění faktu, že třetinu navrátivších se vojáků představovali muži z nepatrného okrajového území, jejichž cesta do odboje byla navíc jiná, než propaganda sugerovala, by tento obraz vážně narušilo, ne-li zcela podkopalo.

KONFLIKTNÍ TÉMA

Ze všech uvedených důvodů měla otázka náborů zajatců velký potenciál možného konfliktu jak uvnitř samotného vojska, tak i v politických kruzích exilu. Problematika se opakovaně dostávala na pořad jednání branného výboru Státní rady i samotné exilové vlády, a to zvláště v druhé polovině roku 1943, kdy se utvářely základy obecného přístupu k celé otázce. Informace a následné diskuse probíhaly prakticky v reálném čase. První velká skupina přeběhlíků ze slovenské armády byla u čs. jednotky v Sovětském svazu prezentována 5. července 1943 a již 16. července o ní ministr národní obrany generál Sergěj Ingr referoval vládě.²³ Ve stejné zprávě informoval i o přihlášce prvních sedmi zajatců z wehrmachtu u jednotky na Středním východě.²⁴ Zpráva o slovenských vojácích byla přijata s uspokojením, neboť na „zajatce slovenského a podkarpatoruského původu“ ze slovenské a maďarské armády na východní

20 V letech 1943 a 1944 se objevilo i několik kolektivních stížností proti přijímání bývalých zajatců a dalších příslušníků nepřátelských ozbrojených sil. V listopadu 1944 například exilové ministerstvo národní obrany řešilo stížnost skupiny pozemního personálu 310. perutě. Jak se ovšem následně zjistilo, tyto konkrétní stěžovatelé nepatřili do „tvrdého jádra“ prvních vojáků zahraničních jednotek. VÚA — VHA Praha, fond Ministerstvo národní obrany — Londýn, karton 92, sign. 36-47-92, Spisy tajné a důvěrné 1944, Stížnost mužstva 310. perutě — hlášení.

21 K problematice regionality původu vojáků zahraničních jednotek ve vztahu k budovanému obrazu odboje viz Zdenko MARŠÁLEK, *Regionalita původu. Československé zahraniční vojenské jednotky 1939–1945 jako migrační proces*, in: Petr Bednařík — Helena Nosková — Zdenko Maršálek (edd.), *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*, Praha 2018, s. 106–132.

22 VÚA — VHA Praha, sbírka 24, karton 42, sign. 24-20-42/491, Evidence Náhradního tělesa, čj. 11984 evid./1945.

23 Stalo se tak v průběhu 97. schůze dne 16. 7. 1943. Jan NĚMEČEK a kol. (edd.), *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. III/2 (červenec–prosinec 1943)*, Praha 2013, s. 28, 51 a 67.

24 Tamtéž, s. 52. Informace generála Ingra byla přesná. Zmíněných sedm vojáků nastoupilo službu v květnu a červnu 1943. Tou dobou se u čs. jednotky na Středním východě nicméně nacházelo již pět dalších bývalých vojáků wehrmachtu, kteří byli prezentováni dříve, ovšem jen jako jednotlivci. *Databáze*.

frontě spoléhaly exilové orgány již během jednání o budoucí podobě čs. vojenské jednotky v Sovětském svazu,²⁵ o zajatcích přímo z německého vojska se ale zprvu neuvažovalo. První transport prověřených zajatců ze severní Afriky prošel prezentací u čs. jednotek v Británii v září 1943. Prakticky okamžitě se stali předmětem interpelací a diskusí, které vyústily především v požadavek důkladného prověřování.²⁶

Reflexí náboru zajatců ze strany exilových politiků se podrobněji zabýval Jiří Neminář v nepublikované diplomové práci.²⁷ Několik citací zápisů ze zasedání branného výboru, které uvedl, dobře ilustrovalo střetávání nedůvěry a podezírání, pragmatického přístupu, a naopak vstřícnosti a empatie jednotlivých politiků. Pochopení pro situaci bývalých vojáků wehrmachtu vyjadřovali zvláště někteří bývalí legionáři a politici se znalostí reálií regionu Slezska, odkud pocházela naprostá většina dotyčných vojáků.²⁸ Po vzájemném vyjasnění a po kodifikaci obecných zásad přístupu k dobrovolníkům z řad zajatců se situace nadlouho uklidnila; s o to větší razancí se však věc vrátila na pořad jednání o rok později, kdy se provalilo, že s vědomím vojenských orgánů došlo k přijetí několika bývalých příslušníků SS. Současně se množily stížnosti na výroky některých bývalých zajatců, dokazující, že nacistická ideologie v jejich — převážně mladých — duších zanechala hluboké stopy.²⁹

Problém našel okamžitou odezvu na stránkách exilového tisku, respektive v silně levicovém časopise *Nové Československo*.³⁰ Jako i v jiných případech, redakce nevynechala příležitost k ostré kritice exilového ministerstva obrany, včetně často užívaného prostředku článků vytvořených redakcí, avšak prezentovaných jako anonymní „dopisy čtenářů“.³¹ Fenomén tak posloužil jako prostředek politického boje uvnitř exilové komunity.

VÝCHODNÍ FRONTA

První zajatci z wehrmachtu se do československých jednotek na východní frontě dostali 24. září 1943, tedy ve stejném okamžiku (a dokonce i v téměř stejném počtu) jako zajatci ze severní Afriky do jednotek v Británii.³² Brzy následovali další a během jedi-

25 Jan NĚMEČEK a kol. (edd.), *Od uznání čs. prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941. II (1. květen 1941 — 31. prosinec 1941)*, Dokumenty československé zahraniční politiky. B/2/2, Praha 2009, dokument č. 280, s. 95–96, Telegrafická instrukce Beneše a Ingra pro náčelníka ČsVM v SSSR Píku z 19. 7. 1941.

26 Srov. Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda?, zvl. s. 247–248.

27 Problematice reakce politiků je v diplomové práci věnována samostatná podkapitola: J. NEMINÁŘ, *Přijímání vojáků Wehrmachtu*, s. 125–132.

28 Jak vyplývá ze zápisů jednání branného výboru, zajatců se zastával především Josef David, ale také Bohumil Laušman a Karel Janšta. Tamtéž.

29 Popis aféry a následných událostí s řešením otázky bývalých příslušníků SS viz tamtéž, s. 117–123, 142–150.

30 *Nové Československo*, č. 37/153 z 23. 9. 1944, č. 38/154 z 30. 9. 1944, 39/155 z 7. 10. 1944 a 42/158 z 28. 10. 1944.

31 *Nové Československo*, č. 38/154 z 30. 9. 1944, dopis „manželky vojáka“.

32 Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 308.

ného roku, do počátku září 1944, již byli v nemalé míře zastoupeni u všech tamních čs. svazků, včetně (a snad zvláště) svazku elitního, určeného k nasazení v týlu protivníka, 2. čs. samostatné paradesantní brigády v SSSR.³³ Desítky zajatců bojovaly v řadách této brigády v Karpatech i na Slovensku, kam brigáda odletěla na pomoc tamnímu povstání. Někteří padli v bojích, další zahynuli v horách po potlačení povstání, někteří byli zajati a strávili zbytek války v zajateckých táborech, ve strachu, že jejich totožnost bude odhalena.³⁴

Do německého zajetí se však někteří bývalí vojáci wehrmachtu dostali z československých jednotek i dobrovolně.³⁵ Dokumentované případy přeběhnutí na německou stranu dokazují, že pro mnohé zajatce se přihláška do československé armády stala především prostředkem záchrany z otřesných podmínek sovětských zajateckých táborů. Tato úvaha jistě měla svoji větší či menší váhu u většiny zajatců na východní frontě, pragmatické důvody je ale nutné zvažovat i u zajatců v táborech britských a amerických. Zajetí jim sice takřka zaručovalo, že se dožijí konce války, do hry ale jistě vstupovaly i faktory ekonomické a sociální — přihláška do čs. armády podstatně zvyšovala šanci, že se vojáci budou moci po válce vrátit domů a doufat, že nebudou postiženi na majetku či na svobodě. Právě zmíněné případy přihlášek bývalých příslušníků SS naznačují, že existovali jedinci, kteří svojí službou v čs. armádě chtěli zamaskovat předchozí aktivní podporu okupantům.

V jednotkách na východní frontě ovšem měli zajatci svůj osud mnohem nejistější. Již na jaře a v létě 1944 byla řada z nich po opětovném prověření odeslána zpět do zajateckých táborů „pro jejich státní nespolehlivost“.³⁶ Zvláště poté, co exilová vláda se zpětnou platností ohlásila stav branné pohotovosti státu,³⁷ se v centru pozornosti ocitli především zajatci německé a maďarské národnosti. K další vlně revizí došlo po zmíněných případech přeběhnutí. Jeden z bývalých vojáků wehrmachtu byl dokonce za údajnou zbabělost zastřelen, což evokuje úvahu, do jaké míry šlo o příklad exemplární.³⁸ Revize zintenzivnily po vzniku Obranného zpravodajství v lednu 1945.³⁹ Na druhou stranu, řadu bývalých zajatců z wehrmachtu čekal v čs. jednotkách na východní frontě poměrně rychlý hodnostní postup, což především vyplývalo z všeobecně kritického nedostatku velitelů.

³³ Databáze.

³⁴ Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 327–328.

³⁵ Přeběhnutí tří bývalých zajatců dokumentoval Milan KOPECKÝ, *Československý samostatný ženijní prapor 1 (1944–1945)*, Praha 2007, s. 40 a 114.

³⁶ VÚA — VHA Praha, fond Čs. vojenská mise v SSSR, karton 25, sign. 179-1-25, 1. čs. sbor v SSSR, 2. oddělení, čj. 38/taj.zprav.1944, Odeslání do zajateckého tábora, 30. 5. 1944. Ze zápisů vyplývá, že jedním z hlavních důvodů vyloučení z armády byla zjištěná německá národnost.

³⁷ *Úřední věstník československý*, V, Londýn 29. 9. 1944, č. 2, čl. 4, s. 13, Vládní vyhláška ze dne 20. dubna 194 o trvání branné pohotovosti státu.

³⁸ Pavel L., příslušník 3. pěšího praporu 3. čs. samostatné brigády v SSSR, byl 3. 11. 1944 odsouzen za zbabělost před nepřítelem a 11. 1. 1945 popraven. Databáze.

³⁹ Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 328.

ZÁVĚR: POZADÍ MARGINALIZACE FENOMÉNU V NARATIVU ODBOJE

Prakticky všechny výše zmíněné aspekty celé problematiky se již dočkaly rozboru či alespoň zmínek v historiografii. Jejich společný výčet nicméně jasně ukazuje, že otázka náboru zajatců z německé armády představovala složitý problém, a to hned z několika pohledů právního, politického i etického charakteru. Ve vyšším zájmu budování co nejpočetnějšího vojska však všechny překážky byly postupně překonávány, byť často s „přivřením očí“.

Další problémy ovšem nastaly po válce, a to především v rovině propagandy a tvorby ideologie. Aby alespoň částečně mohl být fakt nástupu do nepřátelské armády akceptován v rámci formovaného narativu zahraničního odboje a postojů československé společnosti v době války vůbec, byly především zdůrazňovány a nadhodnocovány faktory donucení, zvláště a soustavného tlaku okupačních orgánů na obyvatele dotyčných regionů. Obecný směr budoucího přístupu vytyčil již těsně po válce prezidentský dekret řešící otázku ponechání či odebrání československého státního občanství.⁴⁰ „Generální pardon“ těm Čechům a Slovákům, kteří po okupaci bez vlastní vůle přijali německé občanství, byl podmíněn tím, že dotyční bezpodmínečně akceptují verzi událostí, jak ji stvořily ústřední orgány. „Směnný obchod“ odpuštění a podpory ovšem nebyl založen na dobrovolné bázi. Tentýž dekret totiž zároveň obsahoval i klauzule, které mohly být aplikovány proti komukoliv z dotyčných,⁴¹ a možný postih hrozil i ze znění dalších zákonných norem, zvláště pak tzv. velkého retribučního dekretu.⁴² Obyvatelé území, kde fenomén přijetí říšského státního občanství nabyl masového charakteru (konkrétně Českého Slezska), tedy byli tlačeni k přijetí ústředního narativu nebo přinejmenším k autocenzuře. Potlačení tohoto vysloveně regionálního fenoménu tak vlastně představovalo i další krok k centralizaci historického narativu.

Druhým prostředkem, jak se s problémem vypořádat vzhledem k utvářenému ústřednímu narativu, se stala důsledná a cílená marginalizace podílu těchto osob na celkových počtech zahraničního vojska. Je přitom zajímavé, že v průběhu poválečných desetiletí lze zvláště v případech kompendií určených široké veřejnosti sledovat postupné utlumování zmínek o této skupině zahraničních vojáků, a to až k úplnému zamlčení.⁴³

40 Přístup státních orgánů v tomto ohledu již těsně po válce vytyčil ústavní dekret presidenta republiky č. 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, respektive znění § 1, odst. 4: „Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v této době přihlásili za Němce nebo Maďary, jsouce donuceni nátlakem nebo okolnostmi zvláštního zřetele hodnými, neposuzují se podle tohoto dekretu jako Němci nebo Maďaři [...]“.

41 Tamtéž, § 5: „Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky [...] ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byli donuceni nátlakem, anebo zvláštními okolnostmi, pozbývají československého státního občanství dnem, kdy tento dekret nabývá účinnosti.“

42 Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

43 Srov. zvl. poslední kompendium publikované před rokem 1989: *Vojenská dějiny Československa IV. (1939–1945)*, Praha 1988, kde o zajatcích z wehrmachtu chybí jakákoliv zmínka.

RÉSUMÉ:

For Czechoslovak military units abroad during the Second World War, captives from enemy armed forces became one of the most important sources of recruitment. While the induction of former soldiers from the armed forces of the Slovak state and the military of the Protectorate government went rather smoothly, the induction of prisoners-of-war who had served directly in the German military became particularly problematic. Issues of international law and the rules of war were resolved without major difficulties, but many political, legal, ethical and propaganda-related problems arose. Furthermore, the fact that so many Czechoslovak citizens were willing — albeit under intense pressure from the occupiers — to wear the uniform of a historical national enemy and serve that enemy for a certain period time did not correspond to the idealised image of the resistance and Czechoslovak society's attitudes to war in general as it was shaped by propaganda. The fact that the phenomenon was marginalised for many decades in the post-war period regardless of the changes in the political regime demonstrates that the large proportion of former enemy soldiers in Czechoslovak military units was an unpleasant fact.

Mgr. et Mgr. Zdenko Maršálek, Ph.D., je vědeckým pracovníkem Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Zabývá se především historií vojenství Československa a zemí střední Evropy a národnostní problematikou v Československu v letech 1918–1945 (marsalek@usd.cas.cz).

